

‘સમયસાર’ ૧૬૯ ગાથા. ‘હવે, જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ છે એમ બતાવે છે :- ભાવાસ્રવનો અભાવ છે એમ તો પહેલું કહ્યું. ઈ ભાવાસ્રવ એટલે મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી સંબંધી રાગ-દ્વેષ, એનો આસ્રવ એને નથી. એથી સમ્યક્દષ્ટિને એ દષ્ટિ વિપરીતનો જે આસ્રવ હતો તે આસ્રવ નથી, ભાવાસ્રવ (નથી). હવે અહીં દ્રવ્યાસ્રવ કહે છે.

પુઢવીપિંડસમાણા પુવ્વણિઙ્ગબદ્ધા દુ પચ્ચયા તસ્સ ।

કમ્મસરીરેણ દુ તે બદ્ધા સવ્વે વિ ણાણિસ્સ ।।૧૬૯।।

જે સર્વ પૂર્વનિબદ્ધ પ્રત્યય વર્તતા તે જ્ઞાનીને,

છે પૃથ્વીપિંડ સમાન ને સૌ કર્મશરીરે બદ્ધ છે. ૧૬૯.

ટીકા :- ‘જે પૂર્વ...’ સમ્યગ્દર્શન, આત્મજ્ઞાન પામ્યા પહેલાં ‘અજ્ઞાન વડે બંધાયેલા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ...’ પ્રમાદ નથી નાખ્યો. પાંચ છે ને ! મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય (અને યોગ)). કષાયમાં પ્રમાદ લઈ લીધો. ‘મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગરૂપ દ્રવ્યાસ્રવભૂત પ્રત્યયો...’ ખૂબી શું છે કે, જે કર્મ પડ્યા છે એને દ્રવ્યાસ્રવ કહે છે. જડ.. જડ ! ઉદયને તો કહે પણ આ જડ આઠ કર્મ પડ્યા છે. અજ્ઞાનથી પહેલા બાંધેલા એને અહીંયાં દ્રવ્યાસ્રવ (કહે છે). જડ પરમાણુ પડ્યા (છે) તેને દ્રવ્યાસ્રવ કહે છે. પડ્યા છે એને.

મુમુક્ષુ :- ઉદય આવે ત્યારે ખરે ને નવા થાય.

ઉત્તર :- ઈ જુદી વસ્તુ, ઈ પછી. આ તો પૂર્વના પડ્યા છે દ્રવ્યાસ્રવ એ જડ છે. એ તો જડ છે પણ એને દ્રવ્યાસ્રવ કહ્યા, એમ કહેવું છે. અજ્ઞાનથી પહેલા બંધાયેલા જે જડ કર્મ આત્માના પ્રદેશે પરદ્રવ્ય તરીકે પડ્યા છે એને અહીંયાં દ્રવ્યાસ્રવ કહ્યા. દ્રવ્યાસ્રવ છે, છે એને.

તે ‘દ્રવ્યાસ્રવભૂત પ્રત્યયો...’ કીધા ને ? એ જડ આસ્રવો છે. ‘તે અન્યદ્રવ્યસ્વરૂપ પ્રત્યયો...’ એ તો પૂર્વે બંધાયેલા પરમાણુ અન્ય દ્રવ્યસ્વરૂપ છે. સ્વદ્રવ્ય સ્વરૂપ નથી તેમ

સ્વદ્રવ્યમાં જે વિપરીત વિકાર થાય એ પણ એ નથી. એ તો જડ પરમાણુ છે. ‘અન્ય દ્રવ્યસ્વરૂપ પ્રત્યયો અચેતન...’ એ અનેરા જડ આઠ કર્મ અન્યદ્રવ્યસ્વરૂપ આસ્રવો અચેતન ‘પુદ્ગલપરિણામવાળા હોવાથી...’ એ પુદ્ગલના પરિણામ છે. આહા..હા...!

‘જ્ઞાનીને માટીનાં ઢેફાં સમાન છે...’ ધર્મીને, જેમ માટીનું ઢેફું ભિન્ન છે તેમ એ જડ કર્મ તો અજ્ઞાનીને પણ એના આત્માથી ભિન્ન છે. અહીંયાં તો ધર્મી (જેને) આત્મજ્ઞાન થયું, ચૈતન્ય અખંડ અભેદ સ્વરૂપ પૂર્ણ પરમાત્મ સ્વરૂપનું સમ્યગ્દર્શનમાં પર્યાયમાં ભાન થયું, ભાન તો પર્યાયમાં થાય છે ને ! તો શેનું ભાન ? અખંડ પરમ પંચમભાવ જ્ઞાયકભાવ ધ્રુવભાવ અખંડ ભાવ, એકરૂપ સ્વભાવભાવ, એનું જ્યાં સમ્યક્જ્ઞાન થયું એને આ જડકર્મ પડેલા છે એ માટીનાં ઢેફાં સમાન છે. અજીવ છે ને, અજીવ !

‘(-જેવા માટી વગેરે પુદ્ગલસ્કંધો છે તેવા જ એ પ્રત્યયો છે);...’ જડ પરમાણુ માટી છે. જેમ આ માટી બહારની છે એમ એ માટી છે. આ..હા...! ‘તે તો બધાય, સ્વભાવથી જ માત્ર કાર્મણ શરીર સાથે બંધાયેલા છે...’ એમ પાઠ છે ને એ તો ! ‘કમ્મસરીરેણ વદ્ધા’ એ કાર્મણ શરીર સાથે રજકણોનો બંધ છે. આત્માની સાથે એને કંઈ સંબંધ છે નહિ. આહા..હા...! ‘જીવ સાથે નહિ;...’ ‘કાર્મણ શરીર સાથે બંધાયેલા છે-સંબંધવાળા છે;...’ એટલો તો પાઠ છે. પછી આચાર્યે એમાંથી કાઢ્યું કે, ‘જીવ સાથે નહિ;...’ જડ આઠ કર્મના પરમાણુ પડ્યા છે એ અજીવ છે. એ અજીવ દ્રવ્ય તરીકે છે, જીવદ્રવ્ય તરીકે નથી.

‘માટે જ્ઞાનીને...’ આહા..હા...! ત્રિકાળ જ્ઞાયકભાવ ભૂતાર્થ ભાવ, અખંડ પૂર્ણ સ્વભાવ ભાવ, એનું જ્યાં સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન થયું એને ‘દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ સ્વભાવથી જ સિદ્ધ છે.’ એ જડ છે એ તો જડમાં છે, આત્માને કાંઈ સંબંધ નથી. એ તો સ્વભાવથી જ, અભાવ સ્વભાવથી જ સિદ્ધ છે.

ભાવાર્થ :- ‘જ્ઞાનીને જે પૂર્વે અજ્ઞાનદશામાં બંધાયેલા મિથ્યાત્વાદિ દ્રવ્યાસ્રવભૂત પ્રત્યયો...’ એને પ્રત્યય કીધા. પડ્યા છે એને આસ્રવ કીધા. ‘તે તો માટીનાં ઢેફાંની માફક પુદ્ગલમય છે...’ અજીવમય પુદ્ગલ (છે). ‘તેથી તેઓ સ્વભાવથી જ અમૂર્તિ ચૈતન્યસ્વરૂપ જીવથી ભિન્ન છે.’ આહા..હા...! આસ્રવની વ્યાખ્યા ચાલે છે.

આસ્રવ બે પ્રકારના - દ્રવ્યાસ્રવ અને ભાવાસ્રવ. ભાવાસ્રવ મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ, સમ્યગ્દર્શન થતાં ભાવાસ્રવનો પણ અભાવ છે. બીજા અસ્થિરતાના ભાવ છે એની અહીં ગણતરી નથી અને દ્રવ્યાસ્રવ તો જડ છે. એટલે જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવ અને ભાવાસ્રવ બેય નથી. આહા..હા...! અહીં સમ્યગ્દર્શનની અપેક્ષાએ (વાત) છે, હોં ! સર્વથા આસ્રવ નથી જ (એમ નહિ). મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી એ સંબંધીના પરિણામ એને નથી. એથી ભાવાસ્રવ નથી. જડ આસ્રવ પણ અજીવ છે. એ તો સ્વભાવથી જ પુદ્ગલ છે.

‘માટીનાં ઢેફાંની માફક પુદ્ગલમય છે તેથી તેઓ સ્વભાવથી જ અમૂર્તિક ચૈતન્યસ્વરૂપ

જીવથી ભિન્ન છે. તેમનો બંધ અથવા સંબંધ...' આહા..હા...! 'પુદ્ગલમય...' 'બદ્ધ' શબ્દ પડ્યો છે ને ! 'કમ્મસરીરેણ વદ્ધા' 'વદ્ધા'નો અર્થ કર્યો છે બદ્ધ અથવા સંબંધ. એમ. એ કાર્મણશરીર સાથે એને બંધ, સંબંધ છે, આત્મા સાથે કાંઈ સંબંધ નથી. આહા..હા...! 'ચિન્મય જીવ સાથે નથી.' ભગવાન તો ચિન્મય, જ્ઞાનમય (છે). આહા..હા...! એકલો જ્ઞાયકભાવ, એની સાથે એને કાંઈ સંબંધ છે નહિ. ચૈતન્યજ્યોતિ ઝળહળ જ્યોતિ જ્ઞાયકભાવની સાથે એને કાંઈ સંબંધ નથી.

'માટે જ્ઞાનીને દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ તો સ્વભાવથી જ છે. (વળી જ્ઞાનીને ભાવાસ્રવનો અભાવ હોવાથી, દ્રવ્ય આસ્રવો નવાં કર્મના આસ્રવણનું કારણ થતા નથી...' બીજું કારણ મૂકી દીધું. એક તો દ્રવ્યાસ્રવ જડ છે માટે આત્માની સાથે સંબંધ નથી. બીજું કે, ધર્મીને '(ભાવાસ્રવનો અભાવ હોવાથી, દ્રવ્ય આસ્રવો નવાં કર્મના આસ્રવણનું કારણ થતા નથી)...' જુના કર્મ જ્ઞાનીને નવા આસ્રવનું કારણ થતું નથી. માટે પણ તે ભિન્ન છે, એમ (કહેવું છે). આહા..હા...!

મુમુક્ષુ :- રાગ-દ્વેષ-મોહ નથી.

ઉત્તર :- નથી, રાગ-દ્વેષ-મોહ નથી. માટે દ્રવ્યાસ્રવથી નિમિત્તમાં થઈને ભાવાસ્રવ થવો જોઈએ તે તો છે નહિ તેથી તે દ્રવ્યાસ્રવ જડ છે અને તેનાથી ભાવાસ્રવ થતા નથી માટે પણ એ પર છે એમ સિદ્ધ કરવું છે. '(તે દૃષ્ટિએ પણ જ્ઞાનીને દ્રવ્ય આસ્રવનો અભાવ છે).'

શ્લોક-૧૧૫

(ઉપજાતિ)

ભાવાસ્રવાભાવમયં પ્રપન્નો
 દ્રવ્યાસ્રવેભ્યઃ સ્વત એવ ભિન્નઃ ।
 જ્ઞાની સદા જ્ઞાનમયૈકભાવો
 નિરાસ્રવો જ્ઞાયક એક એવ ॥૧૧૫॥

હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :- [ભાવાસ્રવ-અભાવમ્ પ્રપન્નઃ] ભાવાસ્રવોના અભાવને પામેલો અને [દ્રવ્યાસ્રવેભ્યઃ સ્વતઃ એવ ભિન્નઃ] દ્રવ્યાસ્રવોથી તો સ્વભાવથી જ ભિન્ન એવો [અયં જ્ઞાની] આ જ્ઞાની-

[સદા જ્ઞાનમય-એક-ભાવ:] કે જે સદા એક જ્ઞાનમય ભાવવાળો છે તે- [નિરાસ્રવ:] નિરાસ્રવ જ છે, [એક: જ્ઞાયક: એવ] માત્ર એક જ્ઞાયક જ છે.

ભાવાર્થ :- રાગદ્વેષમોહરૂપ ભાવાસ્રવનો જ્ઞાનીને અભાવ થયો છે અને દ્રવ્યાસ્રવથી તો તે સદાય સ્વયમેવ ભિન્ન જ છે કારણ કે દ્રવ્યાસ્રવ પુદ્ગલપરિણામસ્વરૂપ છે અને જ્ઞાની ચૈતન્યસ્વરૂપ છે. આ રીતે જ્ઞાનીને ભાવાસ્રવ તેમ જ દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ હોવાથી તે નિરાસ્રવ જ છે. ૧૧૫.

શ્લોક ૧૧૫ ઉપર પ્રવચન

‘હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-’ ૧૧૫ (કળશ).

ભાવાસ્રવાભાવમયં પ્રપન્નો
દ્રવ્યાસ્રવેભ્યઃ સ્વત એવ ભિન્નઃ ।
જ્ઞાની સદા જ્ઞાનમયૈકભાવો
નિરાસ્રવો જ્ઞાયક એક એવ ॥૧૧૫॥

આમાંથી ઘણા કાઢે કે, સમકિતીને નથી, એ તો વીતરાગી સમકિતીને નથી. સાતમા ગુણસ્થાને. આ ટીકામાં પણ છે ને ! પંચમ ગુણસ્થાન ઉપરાંત. ‘મુખ્ય’ શબ્દ પાછો પડ્યો છે. ગૌણતા છે. આહા..હા...! મુખ્ય તરીકે પંચમ ગુણસ્થાન ઉપરની વાત આમાં છે. પણ ગૌણ તરીકે સમકિતીને પણ અહીંયાં લીધા છે. આહા..હા...! કારણ કે મિથ્યાત્વ એ જ આસ્રવ અને સંસાર છે. એ જ્યાં ગયું એટલે અલ્પ આસ્રવ જે છે ઈ પછી ગણતરીમાં નથી. એ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે.

‘ભાવાસ્રવોના અભાવને પામેલો...’ દષ્ટિની મહિમા. જ્ઞાન્ અને સમ્યગ્દર્શન ત્રિકાળી દ્રવ્યનું ભાન, એની મહિમા કહે છે. ‘ભાવાસ્રવોના અભાવને પામેલો...’ ધર્મા. ‘દ્રવ્યાસ્રવેભ્યઃ સ્વત એવ ભિન્નઃ’ ‘દ્રવ્યાસ્રવોથી તો સ્વભાવથી જ ભિન્ન...’ એ તો અજીવ છે. ભાવાસ્રવ તો હજી એના પરિણામમાં મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીના થાય. એનો અભાવ છે. મિથ્યાદષ્ટિના પરિણામમાં રાગ હું છું, પુણ્ય હું છું, એવો મિથ્યાત્વ ભાવ અને એના સંબંધી અનંતાનુબંધીનો રાગ-દ્વેષ થાય છે. એ જ ખરેખર તો સંસાર અને આસ્રવ છે. ત્યારે ખરેખર ભગવાનઆત્મા પૂર્ણ છે એનું અંદર જ્યાં ભાન થતાં એ ભાવાસ્રવ એને હોતો નથી. આહા..હા...!

‘દ્રવ્યાસ્રવોથી તો સ્વભાવથી જ ભિન્ન...’ છે. એ તો એના પરિણામમાં નથી. અજ્ઞાનીના પરિણામમાં પણ દ્રવ્ય જડ છે એ તો છે નહિ. અજ્ઞાનીના પરિણામમાં તો મિથ્યાત્વ અને

અનંતાનુબંધીનો ભાવ હતો. એ પરિણામ જ્ઞાનીને નથી તેથી ભાવાસ્રવનો અભાવ છે. દ્રવ્યાસ્રવ તો જડ છે. આહા..હા...!

‘સદા એક જ્ઞાનમય ભાવવાળો છે તે નિરાસ્રવ જ છે,...’ ‘જ’ છે, જોયું ? નિરાસ્રવ જ છે. ‘એક જ્ઞાયક એવ’ આહા..હા...! ‘માત્ર એક જ્ઞાયક જ છે.’ જાણનાર-દેખનાર જ આત્મા તો છે. બસ ! એ જ્ઞાયક પરિણામે એનો અર્થ ઈ. જ્ઞાયક છે એવું જે જાણ્યું એના પરિણામ જ્ઞાતા-દષ્ટાના થયા. ત્રિકાળી જ્ઞાયક છે જે પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત નથી ને જ્ઞાયક કીધો ને ! છઠ્ઠી ગાથા. એ જ્ઞાયક છે એવું તો પરિણામમાં ભાન થાય છે. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાનમાં એ પરિણામમાં જ્ઞાયક છે એવું જ્ઞાયક થયું, એને જ્ઞાયકના જ પરિણામ રહે છે. જાણનાર-દેખનારના પરિણામ રહે છે. ભાવાસ્રવ ને દ્રવ્યાસ્રવ બેય નથી. આહા..હા...!

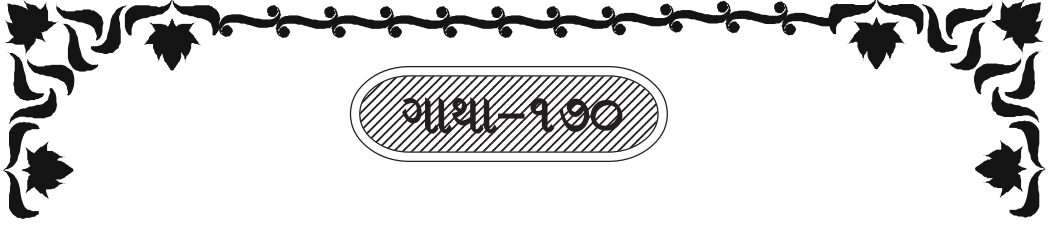
‘એક જ્ઞાયક એવ’ એમ શબ્દ છે, જોયું ? ‘માત્ર એક જ્ઞાયક જ...’ જ્ઞાયક જ. જ્ઞાયક શબ્દે ત્રિકાળી જ્ઞાયક દષ્ટિમાં છે પણ પરિણામમાં જાણવા-દેખવાનો ભાવ થાય છે. ઈ જ્ઞાયક જ છે – જાણનાર જ છે. આહા..હા...! રાગાદિ થાય છે તેનો એ પોતે પોતાના જ્ઞાનપર્યાયમાં સ્વપર પ્રકાશકના પોતાના સામર્થ્યથી જાણે-દેખે છે. આહા..હા...! આવું ઝીણું.

ભાવાર્થ :- ‘રાગદ્વેષમોહસ્વરૂપ ભાવાસ્રવનો...’ મિથ્યાત્વ સંબંધી ‘જ્ઞાનીને અભાવ થયો છે...’ આમાંથી કાઢે કે, જ્ઞાનીને કંઈ છે જ નહિ. આસ્રવ નથી, દુઃખ નથી. ‘દીપચંદ્રજી’ કાઢતા ને ! જ્ઞાનીને દુઃખ ન હોય એટલે આસ્રવ હોય નહિ. આહા..હા...! અહીં તો મિથ્યાત્વ સંબંધીના રાગ-દ્વેષની વાત છે. આહા..હા...! ઈ તો કહેશે, હમણા જ કહેશે. એકાંત સમજે એમ ચાલે ? જેવું સ્વરૂપ છે એવું (સમજવું જોઈએ). આહા..હા...!

જ્ઞાયકનું ભાન થયું એટલા સંબંધીના એના ભાવાસ્રવ નથી. બાકી બીજા ભાવાસ્રવ છે તે જ્ઞાતાનું જ્ઞેય છે. જાણનાર (છે) એમ અહીં અત્યારે સિદ્ધ કરવું છે. પછી પાછું સિદ્ધ કરશે કે, જ્ઞાનીને યથાખ્યાત ચારિત્ર નથી ત્યાં સુધી આસ્રવ છે. આહા..હા...! આસ્રવ છે એટલું દુઃખ છે. આસ્રવ પોતે દુઃખ છે. આહા..હા...!

‘જ્ઞાની ચૈતન્યસ્વરૂપ છે.’ આહા..હા...! ‘દ્રવ્યાસ્રવ પુદ્ગલપરિણામસ્વરૂપ છે...’ ધર્મી ચૈતન્યસ્વરૂપ છે. આહા..હા...! ‘આ રીતે જ્ઞાનીને ભાવાસ્રવ તેમ જ દ્રવ્યાસ્રવનો અભાવ હોવાથી તે નિરાસ્રવ જ છે.’ અહીં તો નિરાસ્રવ જ છે (એમ કહ્યું). કથંચિત નિરાસ્રવ છે ને કથંચિત સાસ્રવ (છે), એમ ન નાખ્યું. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી સંબંધી નિરાસ્રવ જ છે. આહા..હા...!

એ છ ખંડના રાજમાં હોય છન્નું હજાર સ્ત્રીના વૃંદમાં હોય છતાં મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીનો આસ્રવ નથી. તેથી તે ચૈતન્યસ્વરૂપી ભગવાન એ અપેક્ષાએ નિરાસ્રવ છે. બાકી બીજા પરિણામ છે એ આસ્રવ છે, ઈ પછી કહેશે. અહીંથી નીકળી જાય છે એ પરિણામ એને નથી જ, એમ નહિ. આહા..હા...!

કથં જ્ઞાની નિરાસ્રવ ઇતિ ચેત્ -

ચઠવિહ અણેયમેયં બંધંતે ણાણદંસણગુણેહિં ।

સમણ સમણ જમ્હા તેણ અબંધો તિ ણાણી ડુ । ૧૭૦ ।।

ચતુર્વિધા અનેકભેદં બધ્નન્તિ જ્ઞાનદર્શનગુણાભ્યામ્ ।

સમયે સમયે યસ્માત્ તેનાબન્ધ ઇતિ જ્ઞાની તુ । ૧૭૦ ।।

જ્ઞાની હિ તાવદાસ્રવભાવનાભિપ્રાયાભાવાન્નિરાસ્રવ એવ । યત્તુ તસ્યાપિ દ્રવ્યપ્રત્યયાઃ પ્રતિસમય-મનેકપ્રકારં પુદ્ગલકર્મ બધ્નન્તિ, તત્ર જ્ઞાનગુણપરિણામ એવ હેતુઃ ।

હવે પૂછે છે કે જ્ઞાની નિરાસ્રવ કઈ રીતે છે ? તેની ઉત્તરની ગાથા કહે છે :-

ચઠવિધ પ્રત્યય સમયસમયે જ્ઞાનદર્શનગુણથી

બહુભેદ બાંધે કર્મ, તેથી જ્ઞાની તો બંધક નથી. ૧૭૦.

ગાથાર્થ :- [યસ્માત્] કારણ કે [ચતુર્વિધાઃ] ચાર પ્રકારના દ્રવ્યાસ્રવો [જ્ઞાનદર્શન-ગુણાભ્યામ્] જ્ઞાનદર્શનગુણો વડે [સમયે સમયે] સમયે સમયે [અનેકભેદં] અનેક પ્રકારનું કર્મ [બધ્નન્તિ] બાંધે છે [તેના] તેથી [જ્ઞાની તુ] જ્ઞાની તો [અબન્ધઃ ઇતિ] અબંધ છે.

ટીકા :- પ્રથમ, જ્ઞાની તો આસ્રવભાવની ભાવનાના અભિપ્રાયના અભાવને લીધે નિરાસ્રવ જ છે; પરંતુ જે તેને પણ દ્રવ્યપ્રત્યયો સમય સમય પ્રતિ અનેક પ્રકારનું પુદ્ગલકર્મ બાંધે છે, ત્યાં જ્ઞાનગુણનું પરિણામ જ કારણ છે.

ગાથા ૧૭૦ ઉપર પ્રવચન

‘હવે પૂછે છે કે જ્ઞાની નિરાસ્રવ કઈ રીતે છે ?’ ૧૭૦ (ગાથા).

ચઠવિહ અણેયમેયં બંધંતે ણાણદંસણગુણેહિં ।

સમણ સમણ જમ્હા તેણ અબંધો તિ ણાણી ડુ । ૧૭૦ ।।

ચઠવિધ પ્રત્યય સમયસમયે જ્ઞાનદર્શનગુણથી

બહુભેદ બાંધે કર્મ, તેથી જ્ઞાની તો બંધક નથી. ૧૭૦.

ટીકા :- 'પ્રથમ, જ્ઞાની તો આસ્રવભાવની ભાવનાના અભિપ્રાયના અભાવને લીધે...' આ, આ સિદ્ધાંત ! અજ્ઞાનીને મિથ્યાશ્રદ્ધા અને રાગ-દ્વેષની ભાવના છે. કારણ કે વસ્તુ શુદ્ધ ચિદાનંદ આત્મા અનુભવમાં આવ્યો નથી, દષ્ટિમાં આવ્યો નથી. તેથી અજ્ઞાનીને તો એકલા મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીના પરિણામ, ભાવ હોય છે. જ્ઞાનીને તો આસ્રવભાવની ભાવનાનો અભાવ છે. જોયું ? અભિપ્રાય.

અજ્ઞાનીને તો અભિપ્રાયમાં મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષની ભાવના છે. કારણ કે વસ્તુ ચિદાનંદ અખંડ આનંદ, એની તો શ્રદ્ધા ને જ્ઞાન થયા નથી. એથી અજ્ઞાનીને ભાવના મિથ્યાશ્રદ્ધા અને રાગ-દ્વેષની ભાવના છે, જ્ઞાનીને એ ભાવના નથી. એ રીતે લીધું.

'જ્ઞાની તો આસ્રવભાવની ભાવનાના અભિપ્રાયના અભાવને લીધે...' જોયું ? અભિપ્રાય નથી એનો. આહા..હા...! સમક્રિતી ધર્મી જીવને આસ્રવ ભાવની ભાવનાના અભિપ્રાયના અભાવને લીધે. અભિપ્રાયમાં રાગ ને મિથ્યાત્વની ભાવના નથી. અભિપ્રાય તો સમ્યગ્દર્શન ને શાંતિનો અભિપ્રાય છે. આહા..હા...! પૂર્ણ આનંદનો જે અભિપ્રાય છે તે આનંદની ભાવનાવાળો છે. એ આસ્રવની ભાવનાવાળો નથી. આહા..હા...! આવી વાતું હવે. જ્ઞાની તો આસ્રવભાવની ભાવના, એનો જે અભિપ્રાય એના અભાવને લીધે 'નિરાસ્રવ જ છે;...' આ અપેક્ષા લેવી. અભિપ્રાયમાં એની ભાવના નથી માટે નિરાસ્રવ છે. આવું તો ચોખ્ખું કર્યું, તદ્દન નિરાસ્રવ જ છે એમ નથી. અભિપ્રાયની વાત (છે). આહા..હા...! અને એમાં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન, એનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે. એ મિથ્યાત્વ ને રાગ-દ્વેષની ભાવના ત્યાં ક્યાં છે ? અરે...! દયા, દાનના પરિણામની ભાવના એને નથી કે, આ હોય તો ઠીક. આહા..હા...! દયા, દાન, વ્રત(ના) પરિણામ આવે પણ અભિપ્રાયમાં એને રાખવાને લાયક (છે) ને કરવા લાયક છે એવી ભાવના નથી. આહા..હા...! કેટલું સ્પષ્ટ કર્યું છે !

'પરંતુ જે તેને પણ દ્રવ્યપ્રત્યયો...' એને પણ જે દ્રવ્યાસ્રવો 'સમય સમય પ્રતિ અનેક પ્રકારનું પુદ્ગલકર્મ બાંધે છે;...' એ જૂના કર્મ છે એ ઉદય આવે અને નવા કર્મ બાંધે છે. 'ત્યાં જ્ઞાનગુણનું પરિણમન જ કારણ છે.' કહે છે કે, એ તો પરનું કારણ (છે). આ જ્ઞાનગુણનું પરિણમન તો ભિન્ન છે. જ્ઞાનગુણનું પરિણમન બંધનું કારણ નથી. આહા..હા...! જ્ઞાન અને સમક્રિતનો ભાવ તે બંધનું કારણ નથી. તેને પૂર્વનું કર્મ બંધાયેલું ઉદય આવીને બંધ કરે પણ એ જ્ઞાન ને શ્રદ્ધાનો ભાવ એ નથી. એ અસ્થિરતાનો ભાવ છે એથી જ્ઞાનનું પરિણમન તે બંધનું કારણ નથી. પણ જે ઉદય આવીને નવા રાગ-દ્વેષ થયા અને બંધાય એ પરમાં જાય છે. જ્ઞેયમાં (જાય છે). આહા..હા...!

'પુદ્ગલકર્મ બાંધે છે, ત્યાં જ્ઞાનગુણનું પરિણમન જ કારણ છે.' એટલે ? હિણી દશા છે, હિણી દશા છે એ કારણે ત્યાં રાગ-દ્વેષ થાય અને (કર્મ) બંધાય છે. એમ ઈ કહેશે. એ કહે છે હવે, જુઓ !

કથં જ્ઞાનગુણપરિણામો બન્ધહેતુરિતિ ચેત -

જમ્હા દુ જહણ્ણાદો ણાણગુણાદો પુણો વિ પરિણમદિ ।

અણ્ણત્તં ણાણગુણો તેણ દુ સો બંધગો મ્હણિદો ।।૧૭૧।।

યસ્માતુ જઘન્યાત્ જ્ઞાનગુણાત્ પુનરપિ પરિણમતે ।

અન્યત્વં જ્ઞાનગુણઃ તેન તુ સ બન્ધકો મ્હણિતઃ ।।૧૭૧।।

જ્ઞાનગુણસ્ય હિ યાવજ્જઘન્યો ભાવઃ તાવત્ તસ્યાન્તર્મુહૂર્તવિપરિણામિત્વાત્ પુનઃ પુનરન્ય-
તયાસ્તિ પરિણામઃ । સ તુ, યથાખ્યાતચારિત્રાવસ્થાયા અઘસ્તાદવશ્યમ્ભાવિરાગસન્દ્રાવાત્,
બન્ધહેતુરેવ સ્યાત્ ।

હવે વળી પૂછે છે કે જ્ઞાનગુણનું પરિણમન બંધનું કારણ કઈ રીતે છે ? તેના ઉત્તરની
ગાથા કહે છે :-

જે જ્ઞાનગુણની જઘન્યતામાં વર્તતો ગુણ જ્ઞાનનો,

ફરીફરી પ્રણમતો અન્યરૂપમાં, તેથી તે બંધક કહ્યો. ૧૭૧.

ગાથાર્થ :- [યસ્માત્ તુ કારણકે [જ્ઞાનગુણઃ] જ્ઞાનગુણ, [જઘન્યાત્ જ્ઞાનગુણાત્] જઘન્ય
જ્ઞાનગુણને લીધે [પુનરપિ] ફરીને પણ [અન્યત્વં] અન્યપણે [પરિણમતે] પરિણમે છે, [તેન
તુ તેથી [સઃ] તે (જ્ઞાનગુણ) [બન્ધકઃ] કર્મનો બંધક [મ્હણિતઃ] કહેવામાં આવ્યો છે.

ટીકા :- જ્ઞાનગુણનો જ્યાં સુધી જઘન્ય ભાવ છે (-ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે) ત્યાં સુધી
તે (જ્ઞાનગુણ) અંતર્મુહૂર્તમાં વિપરિણામ પામતો હોવાથી ફરીફરીને તેનું અન્યપણે પરિણમન
થાય છે. તે (જ્ઞાનગુણનું જઘન્ય ભાવે પરિણમન), યથાખ્યાતચારિત્ર-અવસ્થાની નીચે
અવશ્યભાવી રાગનો સદ્ભાવ હોવાથી, બંધનું કારણ જ છે.

ભાવાર્થ :- ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન એક જોય પર અંતર્મુહૂર્ત જ થંભે છે, પછી અવશ્ય
અન્ય જોયને અવલંબે છે; સ્વરૂપમાં પણ તે અંતર્મુહૂર્ત જ ટકી શકે છે. પછી વિપરિણામ
પામે છે. માટે એમ અનુમાન પણ થઈ શકે છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સવિકલ્પ દશામાં
હો કે નિર્વિકલ્પ અનુભવદશામાં હો-યથાખ્યાતચારિત્ર-અવસ્થા થયા પહેલાં તેને અવશ્ય

રાગભાવનો સદ્ભાવ હોય છે; અને રાગ હોવાથી બંધ પણ થાય છે. માટે જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને બંધનો હેતુ કહેવામાં આવ્યો છે.

ગાથા ૧૭૧ ઉપર પ્રવચન

‘હવે પૂછે છે કે જ્ઞાનગુણનું પરિણમન બંધનું કારણ કઈ રીતે છે ?’ જ્ઞાનગુણનું પરિણમન બંધનું કારણ ? એક કોર તમે કહો કે, જ્ઞાન ને શ્રદ્ધાનો અભિપ્રાય નથી માટે બંધ નથી. વળી કહો કે બંધનું કારણ જ્ઞાનનું પરિણમન છે. આહા..હા...! એ ‘જ્ઞાનગુણનું પરિણમન બંધનું કારણ કઈ રીતે છે ? તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે :-’ ૧૭૧ (ગાથા).

जम्हा दु जहण्णादो णाणगुणादो पुणो वि परिणमदि ।

अण्णत्तं णाणगुणो तेण दु सो बंधगो भणिदो ।।१७१।।

જે જ્ઞાનગુણની જઘન્યતામાં વર્તતો ગુણ જ્ઞાનનો,

ફરીફરી પ્રણમતો અન્યરૂપમાં, તેથી તે બંધક કહ્યો. ૧૭૧.

ટીકા :- ‘જ્ઞાનગુણનો જ્યાં સુધી જઘન્ય ભાવ છે...’ જોયું ? જ્યાં સુધી યથાખ્યાત ચારિત્ર નથી અને જ્યાં સુધી પૂર્ણ સ્થિરતાના પરિણામ નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાનગુણનો વર્તમાન જઘન્ય ભાવ પરિણમન છે. થોડો ભાવ પરિણમ્યો છે, એમ. ‘(-ક્ષયોપશમિક ભાવ છે) ત્યાં સુધી તે (જ્ઞાનગુણ) અંતર્મુહૂર્તમાં વિપરિણામ (વિપરીત પરિણામ) પામતો હોવાથી...’ આહા..હા...! ‘ફરીફરીને તેનું અન્યપણે પરિણમન થાય છે.’ જ્ઞાન અંતર્મુહૂર્ત જ સ્થિર રહી શકે છે. પછી ફરીને એને રાગ થાય વિના રહેતો જ નથી. આહા..હા...! પહેલા ના પાડી. ઈ અભિપ્રાયની અપેક્ષાએ ના પાડી હતી. ચારિત્રના દોષની અપેક્ષાએ છે. એને નથી જ એમ કરી નાખે. સમ્યક્દષ્ટિ થયો એટલે કાંઈ જરીયે આસ્રવ નથી, જરીયે દુઃખ નથી... આ..હા...! તો પૂર્ણ સુખ અને પૂર્ણ (શાંતિ) હોવી જોઈએ. આહા..હા...! અટકવાના સાધન ઘણા, છૂટવાનું એક. આ..હા...! ભગવાન પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ એક જ એનો આશ્રય છૂટવાનું કારણ. બાકી અટકવાના સાધન અનંતમાંથી કંઈક કંઈક કંઈક અટકીને અનાદિકાળથી મિથ્યાત્વમાં પડીને બંધન કરે છે.

શું કીધું અહીંયાં ? ‘જ્ઞાનગુણનો જ્યાં સુધી જઘન્ય...’ નામ ક્ષયોપશમ ભાવ છે, ક્ષાયિક ભાવ નથી ‘ત્યાં સુધી તે (જ્ઞાનગુણ) અંતર્મુહૂર્તમાં વિપરિણામ...’ પામે છે. વિકારનું પરિણમન થઈ જાય છે. ધર્મીને પણ અંતરમાં સ્થિરતા નિર્વિકલ્પ હોય છે ત્યાં સુધી ભલે એને બુદ્ધિપૂર્વક (વિકલ્પ) નથી પણ જ્યાં બહાર આવ્યો એટલે એના પરિણામ વિકલ્પ ને રાગમાં આવે છે. ધર્મીને પણ રાગ થાય છે. આહા..હા...! ચોથે, પાંચમે અશુભ રાગેય થાય છે. છઠ્ઠે પછી

શુભ (રાગ હોય છે).

‘અંતર્મુહૂર્તમાં વિપરિણામ પામતો...’ જે સ્વરૂપ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે તે અંતર્મુહૂર્તમાં અંદરમાં સ્થિર રહી શકે. પછી ગુલાંટ ખાઈને અંદર રાગ-દ્રેષના પરિણામ થાય છે. એક કોર જ્ઞાનીને નિરાસ્રવ કહ્યો અને એક કોર જ્ઞાનીને હજી રાગ-દ્રેષ થાય છે એમ કહ્યું. કઈ અપેક્ષા છે જાણવું જોઈએ. ‘અંતર્મુહૂર્તમાં વિપરિણામ પામતો હોવાથી ફરીફરીને તેનું અન્યપણે...’ એટલે વિકારપણે ‘પરિણમન થાય છે.’ જ્ઞાનીને પણ સ્વરૂપ પૂર્ણ જ્યાં સુધી નથી પામ્યો ત્યાં સુધી નીચલી દશામાં અન્યપણે એટલે વિકારપણે પરિણમન થાય છે. આહા..હા...! ચોથે ગુણસ્થાને, પાંચમે ગુણસ્થાને આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન પણ છે. છઠ્ઠે રૌદ્રધ્યાન નથી. રૌદ્રધ્યાન છે એ આમ ધ્યાન છૂટી, લબ્ધરૂપે ઉપયોગ રહે, પણ ઉપયોગ જ્યાં આર્ત અને રૌદ્રધ્યાનમાં જાય છે ત્યારે અન્ય પરિણામ - વિકાર થઈ જાય છે. એની જાતના પરિણામ જે જ્ઞાતા-દૃષ્ટાના છૂટીને એનાથી વિપરીત વિકાર પરિણામ જ્ઞાનીને પણ આર્ત અને રૌદ્રધ્યાન થાય છે.

મુમુક્ષુ :- હેયબુદ્ધિએ થાય છે.

ઉત્તર :- હેયબુદ્ધિએ થાય છે. છે તો હેયબુદ્ધિ, પણ છે. અહીં તો છે એમ સિદ્ધ કરવું છે. પહેલા ના પાડી હતી કે એને નથી એ તો મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીની અપેક્ષાએ (કહ્યું હતું). પણ એની અસ્થિરતાના પરિણામ થાય છે તેથી તેને એટલો આસ્રવ છે. આહા..હા...!

‘તે (જ્ઞાનગુણનું જઘન્ય ભાવે પરિણમન)...’ એટલે જ્ઞાન એટલે આત્મા. એનો સ્વભાવ જઘન્ય એટલે નીચલા દરજ્જાનું પરિણમન છે. ઊંચે યથાખ્યાત જોઈએ તેવું પરિણમન નથી. અથવા ક્ષાયિકભાવનું પરિણમન નથી. ભલે સમકિત ક્ષાયિક હોય પણ ક્ષાયિક ભાવ જે ચારિત્રનો છે તે પરિણમન નથી. આહા..હા...! ક્ષાયિક સમકિતી પણ અસ્થિરતાના પરિણામને પામે છે. આહા..હા...!

ચોથે ગુણસ્થાને ક્ષાયિક સમકિત છે. ‘શ્રેણિક’ રાજા વગેરે. છતાં અસ્થિરતાના પરિણામમાં ઈ આવી જાય છે. આહા..હા...! મરતા ઝેર ચૂસ્યું. ‘શ્રેણિક’ રાજા ! ક્ષાયિક સમકિત ! સમયે સમયે તીર્થંકર ગોત્ર બાંધે છે. છતાં ઓલો ‘કોણિક’ મારવા આવ્યો, એ આવ્યો હતો બચાવવા, પણ એ જાણે મને મારવા આવ્યો (એમ લાગ્યું એટલે) હીરો ચૂસી લીધો, ઝેર ખાધું. આપઘાત કર્યો ! એ પરિણામ વિપરીત (છે ખરા પણ) સમકિતથી વિપરીત નથી પણ અસ્થિરતામાં વિપરીત છે. આહા..હા...! કહો ! ‘શ્રેણિક’ રાજા આવતી ચોવીસીમાં તીર્થંકર થવાના. હજારો રાણીઓ ! કેદમાં પૂર્યાં. એને છોડાવવા જતો (હતો ત્યાં) પોતે ઝેર ખાઈને આપઘાત કર્યો. એ મિથ્યા પરિણામ(થી) સમકિતને દોષ નથી. એ પરિણામથી સમકિતને દોષ નથી, ક્ષાયિક સમકિત છે પણ ચારિત્રના દોષનું પરિણમન એને થાય છે. એટલો તો એને આસ્રવ પણ છે.

‘યથાખ્યાતચારિત્ર-અવસ્થાની નીચે...’ જોયું ? સ્થિરતાની અપેક્ષાએ અહીં વાત છે ને ! સમકિત ને દર્શન ને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો વાત થઈ ગઈ. અહીં તો હવે સ્થિરતાની અપેક્ષાએ જ્ઞાનને જઘન્ય સ્થિરતા છે. છે ? જ્ઞાનગુણનું જઘન્ય ભાવે પરિણમનની સ્થિરતા છે. ‘યથાખ્યાતચારિત્ર-અવસ્થાની નીચે...’ પૂર્ણ યથાખ્યાત ચારિત્ર.. આહા..હા...! એની નીચે ‘અવશ્યભાવી...’ જરૂર. ‘રાગનો સદ્ભાવ હોવાથી,...’ લ્યો ! ‘બંધનું કારણ જ છે.’ ત્યાંય ‘જ’ મૂક્યો. આ..હા...! અસ્થિરતાની અપેક્ષાએ બંધ જ છે. દષ્ટિ અને જ્ઞાનની અપેક્ષાએ એને બંધ નથી. એ જાતના વિપરીત પરિણામ નથી એમ કહે છે. આ..હા...! કઈ અપેક્ષાએ ત્યાં કહ્યું એની ખબર (હોવી જોઈએ).

‘યથાખ્યાતચારિત્ર-અવસ્થાની નીચે...’ એકદમ વીતરાગ અવસ્થા ! યથાખ્યાત એટલે જેવી એની શાંતિ અને ચારિત્રની સ્થિરતાનો સ્વભાવ છે એવો જ સ્થિરતાનો સ્વભાવ પૂર્ણ પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી જરૂર ‘રાગનો સદ્ભાવ હોવાથી, બંધનું કારણ જ છે.’ દસમા ગુણસ્થાન સુધી બંધનું કારણ છે. યથાખ્યાતચારિત્ર પહેલા કીધું ને ! અગિયાર અને બાર ગુણસ્થાન પહેલા પણ બંધનું કારણ છે. એક કોર ચોથે ગુણસ્થાને (આસ્રવ નથી એમ કહ્યું). કઈ અપેક્ષાએ કહ્યું ? મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી સમ્યક્ અને સ્થિરતા – સ્વરૂપાચરણ થઈ એને લઈને મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધીનો જે બંધ હતો, આસ્રવ (હતો) એ નથી. જરૂર નથી, એમ પાછું. એ એને જરૂર નથી. નિરાસ્રવી છે એ અપેક્ષાએ. પણ સ્થિરતાની અપેક્ષાએ પૂર્ણ સ્થિરતા નથી, સ્થિરતા જઘન્ય છે એ કારણે એને રાગ-દ્વેષના પરિણામ થાય છે. આહા..હા...! (રાગનો) સદ્ભાવ ‘બંધનું કારણ જ છે.’ આહા..હા...!

ભાવાર્થ :- ‘ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન એક જ્ઞેય પર અંતર્મુહૂર્ત જ થંભે છે,...’ એટલે શું કહે છે ? અંતર ધ્યાનમાં અંદર જ્ઞાયક સ્વરૂપને પકડીને સ્થિર રહે છે એ અંતર્મુહૂર્ત જ રહી શકે. ચિદાનંદ અખંડ જ્ઞાયકભાવ, એના ધ્યાનમાં રહે તો એ અંતર્મુહૂર્ત રહી શકે, વધારે રહી શકે નહિ. એ ‘જ્ઞાન એક જ્ઞેય પર અંતર્મુહૂર્ત જ થંભે છે,...’ પછી જરૂર ‘અન્ય જ્ઞેયને અવલંબે છે;...’ સ્વજ્ઞેયને છોડી પરજ્ઞેયને અવલંબે છે. આહા..હા...!

‘સ્વરૂપમાં પણ તે અંતર્મુહૂર્ત જ ટકી શકે છે.’ સ્વરૂપમાં વધારે રહી શકતો નથી. આહા..હા...! અંતરમાં ધ્યાનમાં સમકિત, જ્ઞાન થાય છે એ ધ્યાનમાં થાય છે. પણ એ ધ્યાન અંતર્મુહૂર્ત જ રહે છે. પછી પણ ધ્યાન થાય એ પણ અંતર્મુહૂર્ત જ રહે. અંતર્મુહૂર્તના તો ઘણા અસંખ્ય પ્રકાર છે. ‘પછી વિપરિણામ પામે છે.’ સમકિતી પણ, જ્ઞાની પણ અંતર્મુહૂર્ત સ્વરૂપમાં સ્વજ્ઞેયમાં રમે પછી એને પરજ્ઞેયનું અવલંબન થાય (ત્યારે) જરૂર તે રાગને પામે. આહા..હા...! ‘કુંદકુંદાચાર્યદેવે’ કહ્યું ને ! ‘પરદલ્લાલો દુગ્ગઈ’ સ્વદ્રવ્યનું અવલંબન છૂટીને જેટલું પરદ્રવ્યનું અવલંબન જાય પછી તીર્થંકર અને ત્રણલોકના નાથનું અવલંબન રાગ અને બંધનું કારણ છે. આહા..હા...!

સ્વદ્રવ્યમાં તો અંતર્મુહૂર્ત જ ધ્યાનમાં રહી શકે છે. પછી એને પરદ્રવ્યનું અવલંબન, પરજ્ઞેયનું (અવલંબન) આવે છે, 'વિપરિણામ પામે છે.' આહા..હા...! એટલે ? વિકાર પરિણામ જે સ્વભાવથી વિરુદ્ધ છે તેને એ પામે છે. આહા..હા...! અશુભ ભાવ પણ પામે છે. જ્ઞાની અશુભ ભાવ.. આહા..હા...! એને પામે છે. 'બાહુબલી' ને 'ભરત' બેય સમકિતી. એકબીજાએ ચક્ર માર્યું. એ અસ્થિરતાનો રાગ છે, ચારિત્રનો દોષ છે. આહા..હા...! સમકિતની અપેક્ષાએ અબંધ છે પણ અસ્થિરતાની અપેક્ષાએ હજી બંધ છે. સ્થિરતા પૂરી થઈ નથી. આહા..હા...! આમાં એકાંત તાણે, સમકિતીને બંધ જ નથી, એને દુઃખ જ નથી. (રાગ) બાકી છે. દસમે ગુણસ્થાને છ કર્મ બાંધે, દસમે ! તેથી યથાખ્યાત પહેલા કીધું ને ! દસમે ગુણસ્થાને પણ એક મોહનીય અને આયુષ્ય વિના છ કર્મને બાંધે છે. રાગ છે ને, રાગ ! આહા..હા...!

એક કોર સમ્યગ્દર્શન થતાં તે સંબંધીના વિપરીત પરિણામ નથી તેથી તેનું બંધન એને આસ્રવ નથી પણ અસ્થિરતાના અપેક્ષાએ જઘન્ય સ્થિરતા છે, પૂરી સ્થિરતા નથી તેથી તે વિપરિણામ - વિકારમાં આવી જાય છે. વિકારને લઈને બંધન પણ છે. આહા..હા...!

'માટે એમ અનુમાન પણ થઈ શકે છે...' માટે એમ અનુમાન પણ થઈ શકે છે 'કે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સવિકલ્પ દશામાં હો કે નિર્વિકલ્પ અનુભવદશામાં હો...' આહા..હા...! જોયું ? ચાહે તો વિકલ્પ આવે, રાગ આવે એમાં હો કે ચાહે તો નિર્વિકલ્પ દશા ધ્યાનમાં હો. આહા..હા...! જોયું ? ભલે નિર્વિકલ્પ દશા ધ્યાનમાં હો, ચોથે, પાંચમે, છઠ્ઠે (હો). 'યથાખ્યાતચારિત્ર-અવસ્થા થયા પહેલાં...' આ..હા..હા...! સ્થિરતા પૂર્ણ જામ્યા પહેલા. વીતરાગતા ! પર્યાયમાં સ્થિરતાની વીતરાગતા થયા વિના... આહા..હા...! દષ્ટિ છે એ વીતરાગ છે, જ્ઞાને વીતરાગ છે પણ સ્થિરતામાં વીતરાગતા નથી એમ કહે છે. પાછું એમ અહીં લઈ જાય કે, દષ્ટિ તે રાગી છે. એમ નથી. દષ્ટિ તો સમ્યક્ વીતરાગ છે. જ્ઞાન પણ પ્રગટ્યું તે વીતરાગી જ્ઞાન છે. આહા..હા...! સ્વરૂપની સ્થિરતા પ્રગટી છે એ પણ વીતરાગી છે, પણ જઘન્ય સ્થિરતા છે. જે ચારિત્રની સ્થિરતા યથાખ્યાત (હોવી જોઈએ એ નથી). એના અભાવને લઈને અનુમાન થઈ શકે છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં હો તોપણ કર્મબંધન કરે છે. આહા..હા...! સમજાય છે કાંઈ ?

નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં હોય, જ્ઞાતા-જ્ઞેય(ના ભેદ) ભૂલી જાય, એકલું ધ્યેય રહે. 'છ ઢાળા'માં આવે છે ને ! જ્ઞાતા-જ્ઞાન-જ્ઞેય ભૂલી જાય, એકલો જ્ઞાનનો અનુભવ ચોથે, પાંચમે આદિ (રહે). છતાં તે કાળે પણ એને અસ્થિરતા ઊઠી છે માટે તે કાળે પણ આસ્રવ છે, બંધ છે. આહા..હા...!

મુમુક્ષુ :- નિર્જરા તે કાળે નથી ?

ઉત્તર :- નિર્જરા છે પણ સાથે બંધ છે ને ! નિર્જરા થોડી છે. કીધું ને, સંવર ને નિર્જરા થોડો છે. સ્થિરતા થોડી છે એનો અર્થ શું ? એને અસ્થિરતા છે અને સ્થિરતા

ઓછી છે. સ્થિરતા ઓછી છે એટલે કે એટલો સંવર અને નિર્જરાનો ભાવ હજી નથી. ઉગ્ર સંવર જે જોઈએ તે ભાવ નથી. આહા..હા...!

અહીં તો સમકિતી નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં હોય ત્યારે પણ એને કર્મબંધન તો છે. કેમકે સ્થિરતા પૂર્ણ ક્યાં છે ? સ્વરૂપનું આચરણ આદિ સ્થિરતા ભલે ત્યાં આવી. પણ સ્થિરતા પૂર્ણ નથી માટે તેને બંધન છે. ધ્યાનમાં બેઠેલા જીવને પણ, ચોથા-પાંચમાવાળાને બંધન છે, અસ્થિરતાનું બંધન છે. આહા..હા...!

જુઓ ! શું કીધું ? ‘સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સવિકલ્પ દશામાં હો...’ ચાહે તો રાગના બાહ્ય ઉપયોગમાં હો કે ‘નિર્વિકલ્પ...’ દશામાં હો. આત્માની અંદર ધ્યાનમાં હો. આહા..હા...! ‘યથાખ્યાતચારિત્ર-અવસ્થા થયા પહેલાં તેને જરૂર રાગભાવનો સદ્ભાવ હોય છે;...’ નિર્વિકલ્પ ધ્યાન ચોથે-પાંચમે હોય છે. બાકી સાતમે હોય છે. પછી છઠ્ઠે રાગ આવ્યો કે ચોથે-પાંચમે પણ રાગ આવ્યો એ નિશ્ચય જરૂર બંધનું કારણ (છે). એ આસ્રવ છે. આહા..હા...! દર્શન, જ્ઞાન થયું છતાં હજી જ્ઞાન પણ પૂર્ણ ક્યાં છે ? કેવળજ્ઞાન (ક્યાં છે) ? ભલે ક્ષાયિક સમકિત થયું પણ જ્ઞાન પૂર્ણ નથી. દર્શન પૂર્ણ થઈ ગયું છે અને સ્થિરતા પૂર્ણ નથી, સ્થિરતા ઓછી છે. એટલી અસ્થિરતા નિર્વિકલ્પ ધ્યાનકાળમાં પણ.. આહા..હા...! ચોથે ગુણસ્થાને નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં પણ હજી ત્રણ કષાયના ભાવનો રાગ છે. નિર્વિકલ્પ ધ્યાન વખતે પણ ! આ..હા...! આવું બધું લાંબુ. જ્યાં આત્મા જ્ઞાતા-જ્ઞેય ને જ્ઞાન એવા ભેદ ભૂલીને ચોથે-પાંચમે ધ્યાનમાં છે એને પણ સ્થિરતા ઓછી છે માટે એને આસ્રવ ને બંધ છે. આહા..હા...! છે ?

નિર્વિકલ્પ અને સવિકલ્પ દશામાં પણ ‘યથાખ્યાતચારિત્ર-અવસ્થા થયા પહેલાં તેને અવશ્ય (જરૂર) રાગભાવનો સદ્ભાવ હોય છે;...’ ચોથે ગુણસ્થાને, પાંચમે ગુણસ્થાને નિર્વિકલ્પ ધ્યાન છે, આવે છે. એ વખતે તો ધ્યાન-ધ્યાતા-ધ્યેયના ત્રણ ભેદ પણ ભૂલી જાય છે. છતાં નીચલા દરજ્જામાં તે કાળે પણ ત્રણ કષાયનો રાગ છે. આહા..હા...! બે વાત લીધી. નિર્વિકલ્પ, સવિકલ્પ બે વાત લીધી. એકલા સવિકલ્પમાં રાગાદિ છે એમ નહિ. આહા..હા...! ચોથે-પાંચમે કે છઠ્ઠે, નિર્વિકલ્પ છઠ્ઠે નથી, સાતમે થઈ જાય છે, અહીં ચોથે-પાંચમે નિર્વિકલ્પતા આવી જાય છે છતાં તે કાળમાં પણ ચોથે ત્રણ કષાયનો ભાવ છે, પાંચમે બે કષાયનો ભાવ છે. આહા..હા...! અરે...! સાતમે પણ ધ્યાનમાં આવી જાય તોય એક કષાયનો ભાવ હજી છે. છે ને ? અસ્થિરતા, યથાખ્યાત સ્થિરતા પહેલાની વાત લીધી છે ને ? પૂર્ણ યથાખ્યાત નથી ત્યાં સુધી સાતમે પણ નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં હોય તેને પણ રાગ છે, બંધન પણ છે. આહા..હા...!

એક બાજુ સમકિતીને આસ્રવ ને બંધ નથી, એક બાજુ સાતમે ગુણસ્થાને નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં પણ રાગ અને બંધન છે. કઈ અપેક્ષા કીધી ? આ..હા..હા...! આઠમે પણ નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં હજી રાગ છે. ભલે નિર્વિકલ્પ છે, પણ રાગ છે એટલું બંધન છે. નવમે પણ એટલું

છે, દસમે પણ એમ છે. આહા..હા...! અરે...! ગુણસ્થાનની પણ ખબર ન મળે કે, કયું ગુણસ્થાન (ક્યારે હોય) ? કયા ગુણસ્થાનમાં કેટલો આસ્રવ અને કયા ગુણસ્થાનમાં કેટલું બંધન નહિ, એને આ સમજવું કઠણ પડે.

‘સર્વિકલ્પ દશામાં હો કે નિર્વિકલ્પ...’ દશામાં હો, રાગ થાય છે તે ધર્મી જ્ઞાનના શ્લેષ તરીકે જાણે છે. છતાં ‘અવશ્ય રાગભાવનો સદ્ભાવ હોય છે;...’ આહા..હા...! ચોથે, પાંચમે, સાતમે, આઠમે, નવમે નિર્વિકલ્પ ધ્યાન છે છતાં હજી એના ગુણસ્થાન પ્રમાણમાં જે રાગ ગયો એટલો નથી, પણ હજી બાકી છે. એટલો યથાખ્યાત પહેલા રાગ છે. આહા..હા...! ‘રાગ હોવાથી બંધ પણ થાય છે.’ દસમે બંધ થાય છે. દસમે ગુણસ્થાને ! તેથી યથાખ્યાત લીધું છે ને ! યથાખ્યાત અગિયાર ને બારમે હોય.

‘માટે જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને બંધનો હેતુ કહેવામાં આવ્યો છે.’ શું કીધું ? ‘માટે જ્ઞાનગુણના જઘન્યભાવ...’ (એટલે) અસ્થિરતા. આત્મભાવમાં સ્થિરતા થોડી છે, એમ. એ ‘જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને બંધનો હેતુ કહેવામાં આવ્યો છે.’ સ્થિરતાની જઘન્ય સ્થિતિ ઓછી છે ઈ અપેક્ષાએ. જે ગુણ છે, નિર્મળ છે એ તો બંધનું કારણ નથી. જેટલી અંદર અસ્થિરતા અને રાગ-દ્વેષ છે એવો જ્ઞાનગુણના જઘન્ય ભાવને ‘બંધનો હેતુ કહેવામાં આવ્યો છે.’ આહા..હા...!

एवं सति कथं ज्ञानी निरास्रव इति चेत् -

दंसणणाणचरित्तं जं परिणमदे जहण्णभावेण ।

णाणी तेण दु बज्झदि पोग्गलकम्मेष विविहेण ॥१७२॥

दर्शनज्ञानचारित्रं यत्परिणमते जघन्यभावेन ।

ज्ञानी तेन तु बध्यते पुद्गलकर्मणा विविधेन ॥१७२॥

यो हि ज्ञानी स बुद्धिपूर्वकरागद्वेषमोहरूपास्रवभावाभावात् निरास्रव एव । किन्तु सोऽपि यावज्ज्ञानं सर्वोत्कृष्टभावेन द्रष्टुं ज्ञातुमनुचरितुं वाऽशक्तः सन् जघन्यभावेनैव ज्ञानं पश्यति जानात्यनुचरति च तावत्तस्यापि, जघन्यभावान्यथानुपपत्त्याऽनुमीयमानाबुद्धिपूर्वककलङ्कविपाक-सद्भावात्, पुद्गलकर्मबन्धः स्यात् । अतस्तावज्ज्ञानं द्रष्टव्यं ज्ञातव्यमनुचरितव्यं च यावज्ज्ञानस्य यावान् पूर्णो भावस्तावान् दृष्टो ज्ञातोऽनुचरितश्च सम्यग्भवति । ततः साक्षात् ज्ञानीभूतः सर्वथा निरास्रव एव स्यात् ।

હવે વળી ફરી પૂછે છે કે - જો આમ છે (અર્થાત્ જ્ઞાનગુણનો જઘન્ય ભાવ બંધનું કારણ છે) તો પછી જ્ઞાની નિરાસ્રવ કઈ રીતે છે ? તેના ઉત્તરની ગાથા કહે છે :-

ચારિત્ર, દર્શન, જ્ઞાન જેથી જઘન્ય ભાવે પરિણમે,
તેથી જ જ્ઞાની વિવિધ પુદ્ગલકર્મથી બંધાય છે. ૧૭૨.

ગાથાર્થ :- [યત્] કારણ કે [દર્શનજ્ઞાનચારિત્રં] દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર [જઘન્યભાવેન] જઘન્ય ભાવે [પરિણમતે] પરિણમે છે [તેન ત્વા તેથી [જ્ઞાની] જ્ઞાની [વિવિધેન] અનેક પ્રકારનાં [પુદ્ગલકર્મણા] પુદ્ગલકર્મથી [વધ્યતે] બંધાય છે.

ટીકા :- જે ખરેખર જ્ઞાની છે તે, બુદ્ધિપૂર્વક (ઇચ્છાપૂર્વક) રાગદ્વેષમોહરૂપી આસ્રવભાવોનો તેને અભાવ હોવાથી, નિરાસ્રવ જ છે. પરંતુ ત્યાં એટલું વિશેષ છે કે - તે જ્ઞાની જ્યાં સુધી જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખવાને, જાણવાને અને આચરવાને અશક્ત વર્તતો થકો જઘન્ય ભાવે જ જ્ઞાનને દેખે છે, જાણે છે અને આચરે છે ત્યાં સુધી તેને પણ, જઘન્ય ભાવની અન્યથા અનુપપત્તિ વડે (અર્થાત્ જઘન્ય ભાવ અન્ય રીતે નહિ બનતો હોવાને લીધે) જેનું અનુમાન થઈ શકે છે એવા બુદ્ધિપૂર્વક કર્મકલંકના વિપાકનો સદ્ભાવ હોવાથી, પુદ્ગલકર્મનો બંધ થાય છે. માટે ત્યાં સુધી જ્ઞાનને દેખવું, જાણવું અને આચરવું કે જ્યાં સુધીમાં જ્ઞાનનો જેવડો પૂર્ણ ભાવ છે તેવડો દેખવામાં, જાણવામાં અને આચરવામાં બરાબર આવી જાય. ત્યારથી સાક્ષાત્ જ્ઞાની થયો થકો (આત્મા) સર્વથા નિરાસ્રવ જ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જ્ઞાનીને બુદ્ધિપૂર્વક (અજ્ઞાનમય) રાગદ્વેષમોહનો અભાવ હોવાથી જ્ઞાની નિરાસ્રવ જ છે. પરંતુ જ્યાં સુધી ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે ત્યાં સુધી તે જ્ઞાની જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખી, જાણી અને આચરી શકતો નથી - જઘન્ય ભાવે દેખી, જાણી અને આચરી શકે છે; તેથી એમ જણાય છે કે તે જ્ઞાનીને હજુ અબુદ્ધિપૂર્વક કર્મકલંકનો વિપાક (અર્થાત્ ચારિત્રમોહસંબંધી રાગદ્વેષ) વિદ્યમાન છે અને તેથી તેને બંધ પણ થાય છે. માટે તેને એમ ઉપદેશ છે કે - જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન ન ઊપજે ત્યાં સુધી જ્ઞાનનું જ નિરંતર ધ્યાન કરવું, જ્ઞાનને જ દેખવું, જ્ઞાનને જ જાણવું અને જ્ઞાનને જ આચરવું. આ જ માર્ગે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું પરિણમન વધતું જાય છે અને એમ કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે. કેવળજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારથી આત્મા સાક્ષાત્ જ્ઞાની છે અને સર્વ પ્રકારે નિરાસ્રવ છે.

જ્યાં સુધી ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે ત્યાં સુધી અબુદ્ધિપૂર્વક (અર્થાત્ ચારિત્રમોહનો) રાગ હોવા છતાં, બુદ્ધિપૂર્વક રાગના અભાવની અપેક્ષાએ જ્ઞાનીને નિરાસ્રવપણું કહ્યું અને અબુદ્ધિપૂર્વક રાગનો અભાવ થતાં અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટતાં સર્વથા નિરાસ્રવપણું કહ્યું. આ, વિવેકાનું વિચિત્રપણું છે. અપેક્ષાથી સમજતાં એ સર્વ કથન યથાર્થ છે.

ગાથા ૧૭૨ ઉપર પ્રવચન

‘હવે વળી ફરી પૂછે છે કે-જો આમ છે (અર્થાત્ જ્ઞાનગુણનો જઘન્ય ભાવ બંધનું કારણ છે) તો પછી જ્ઞાની નિરાસ્રવ કઈ રીતે છે ?’ એક કોર તમે નિરાસ્રવ કહો અને એક કોર જ્ઞાનની સ્થિરતાની જઘન્યતામાં આસ્રવ કહો (એ કઈ રીતે ?) તેનો ઉત્તર.

દંસણણાણચરિત્તં જં પરિણમદે જહણ્ણભાવેણ ।

ણાણી તેણ દુ બજ્જાદિ પોગ્ગલકમ્મેણ વિવિહેણ ॥૧૭૨॥

ચારિત્ર, દર્શન, જ્ઞાન જેથી જઘન્ય ભાવે પરિણમે,

તેથી જ જ્ઞાની વિવિધ પુદ્ગલકર્મથી બંધાય છે. ૧૭૨.

આહા..હા...! ત્રણેને લીધા. ટીકા :- ‘જે ખરેખર જ્ઞાની છે તે, બુદ્ધિપૂર્વક (ઈચ્છાપૂર્વક) રાગદ્વેષમોહરૂપી આસ્રવભાવોનો તેને અભાવ હોવાથી,...’ બુદ્ધિ એટલે રુચિ. આહા..હા...! ઈચ્છાપૂર્વક, રુચિપૂર્વક એને રાગ-દ્વેષ નથી. રાગ-દ્વેષની રુચિ એને નથી. ધર્માને રાગ-દ્વેષની રુચિનો અભાવ છે. બુદ્ધિપૂર્વક અને ઈચ્છાપૂર્વક ‘રાગદ્વેષમોહરૂપી આસ્રવભાવોનો તેને અભાવ હોવાથી, નિરાસ્રવ જ છે. પરંતુ ત્યાં એટલું વિશેષ છે કે-તે જ્ઞાની જ્યાં સુધી જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે...’ આ..હા..હા...! જ્ઞાનને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે દેખે, સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે જાણે અને સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવે ‘આચરવાને અશક્ત વર્તતો થકો...’ આહા..હા...!

મુમુક્ષુ :- અહીં શુદ્ધનયની વાત છે. શુભાશુભ વગર જાણવાની વાત છે, દર્શન ઉપયોગની વાત છે ?

ઉત્તર :- ઉપયોગ નહિ. દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર ત્રણે. સમકિત છે પણ હજી નીચે છે ને ! ઓલી મૂળ જે પરમઅવગાઠ (દશા જોઈએ) એ નથી. આમ સમકિત બંધનું કારણ તો છે જ નહિ. પણ અહીં તો એનું જ્ઞાન અને સ્થિરતા ઓછી છે એ અપેક્ષાએ ત્રણે ઓછું છે એમ કહ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ત્યાં સુધી એને પરમઅવગાઠ કહેવાતું નથી.

ઉત્તર :- છે ને, પરમઅવગાઠ નથી. સમકિત છે, પણ પરમઅવગાઠ પૂર્ણ જે કેવળીને (યોગ્ય) જોઈએ તે નથી. આહા..હા...! વિશેષ કહેવાશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ !)